

# Krzysztof D. Szulborski

---

## Świadomość ekologiczna młodzieży w społeczeństwie postmodernistycznym = Ecological Consciousness of Teenagers in Postmodernism's Society

---

Humanistyka i Przyrodoznawstwo 7, 137-148

---

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Krzysztof D. Szulborski*

Institut Filozofii  
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Institute of Philosophy  
University of Warmia and Mazury in Olsztyn

## **ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA MŁODZIEŻY W SPOŁECZEŃSTWIE POSTMODERNISTYCZNYM**

### **Ecological Consciousness of Teenagers in Postmodernism's Society**

**Słowa kluczowe:** postmodernizm, świadomość ekologiczna, ochrona środowiska, młodzież, postawy, wartości.

**Key words:** postmodernist, ecological awareness, environment protection, youths, attitudes, values.

#### **Streszczenie**

W artykule przedstawiono charakterystykę społeczeństwa postmodernistycznego i poglądy teoretyków postmodernizmu w zestawieniu ze świadomością ekologiczną młodzieży. Analiza tendencji i poglądów dokonana została na podstawie badań socjologicznych.

#### **Abstract**

The characteristic of postmodernistic society and views of postmodernistic theorists in relation to the ecological awareness of the young. The analysis of tendencies and opinions of the young has been prepared on the basis of sociological researches.

Człowiek poszukuje ustawicznie – niekiedy rozpaczliwie i po omacku – odpowiedzi na pytanie o swoje miejsce w kosmosie i społeczeństwie, wyjaśnienia problemów dobra i zła, zdarzeń tragicznych, takich jak cierpienie i śmierć, dostrzega lub nie widzi możliwości wpływu na rzeczywistość, kreowania świata i własnego losu<sup>1</sup>. W następstwie zachodzących zmian we wszystkich bez wyjątku sferach życia społecznego problemy młodzieży to jawne, ukryte lub przyszłe problemy całego społeczeństwa, gdyż młode pokolenie uważane jest za nośnik i barometr przemian. Sama młodzież znajduje się w fazie intensywnego odkrywania własnego „ja”, konstruowania planów życiowych, poszukiwania czegoś nowego,

---

<sup>1</sup> J. MARIĄŃSKI, *Między nadzieją i zwątpieniem*, Lublin 1998, s. 49.

alternatywnego wobec zastanej rzeczywistości, kwestionowania celów i wartości uznawanych przez dorosłych<sup>2</sup>.

Niewątpliwie poglądy na problemy ochrony środowiska, postawy i zachowania proekologiczne należą do spraw, które w sposób istotny odzwierciedlają różnice pokoleniowe. Jednym z powodów takiego stanu rzeczy jest to, że upowszechnienie problematyki ekologicznej nastąpiło dopiero w ostatniej dekadzie, chociaż w nauce polskiej ma ona bogate tradycje, sięgające okresu przedwojennego. Wystarczy przytoczyć artykuły Floriana Znanieckiego *Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*<sup>3</sup> czy Stanisława Rychlińskiego *Socjologia miasta*<sup>4</sup>. Należy także wspomnieć o innym wielkim polskim socjologu Stanisławie Ossowskim, który w swoim dorobku ma prace ściśle związane z prezentowanym zagadnieniem<sup>5</sup>. W powojennej Polsce zagadnienia ekologiczne nabrały znaczenia dopiero w latach 70. Przyczyniły się do tego z jednej strony widoczne efekty dewastacji środowiska, wynikłe w dużej mierze z „industrializacji socjalistycznej”, oraz pojawienie się małych rozproszonych ruchów ekologicznych, które w konsekwencji swych działań nagłaśniały problemy ekologiczne, nadając im w wielu wypadkach charakter polityczny<sup>6</sup>.

Zagrożenia wynikłe z rozwoju cywilizacyjnego, industrializacji i urbanizacji oraz zmiana stylu życia przyczyniają się do rozwoju współczesnej socjologii, poszerzając zakres jej zainteresowań poznawczych. Pewne pojęcia centralne rozbudowuje się do takich rozmiarów, że tworzą podstawę do wyłonienia się odrębnych subdyscyplin socjologicznych. Przykładem jest socjologia ekologii czy socjologia środowiskowa<sup>7</sup> (*environmental sociology*), której przedmiotem jest świadomość ekologiczna, różnorodność jej treści i funkcji społecznych, łącząca w sobie interdyscyplinarny charakter refleksji socjologicznej, psychologii, ekonomii, geografii, politologii, prawa, ale także wszystkich tych dziedzin nauk przyrodniczych, których rezultaty wkraczają w obszar społecznie percypowalnych analiz środowiska przyrodniczego<sup>8</sup>.

Niniejszy artykuł jest próbą przedstawienia kilku refleksji dotyczących przemian świadomości ekologicznej młodzieży oraz czynników determinujących te przemiany z perspektywy socjologicznej, w warunkach modernizacji społecznej.

---

<sup>2</sup> Por. Ibidem, s. 7.

<sup>3</sup> F. ZNANIECKI, *Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, Poznań 1938, z. 1.

<sup>4</sup> S. RYCHLIŃSKI, *Socjologia miasta*, „Przegląd Socjologiczny”, 1935, nr 3.

<sup>5</sup> Por. S. OSSOWSKI, *Urbanistyka i socjologia*, „Problemy”, 1945, nr 1.

<sup>6</sup> Por. J. WÓDZ, K. WÓDZ, *Socjologiczne spojrzenie na środowisko, ciągłość i zmiana refleksji*, [w:] red. J. Wódz, *Zagrożenia ekologiczne. Warunki życia. Wizje przyszłości*, Katowice 1993, s. 7-8.

<sup>7</sup> J. WÓDZ, K. WÓDZ, *Funkcje świadomości ekologicznej*, „Transformacje” 1993–1994, nr 1-2 (3-4) s. 49.

<sup>8</sup> Ibidem, s. 49.

W Polsce – zdaniem A. Jawłowskiej – „w chwili obecnej mamy do czynienia z sytuacją wielkiego tygla, w jakim mieszają się różne wartości i wzory porządkujące nie tyle całość społeczną, co pewne jej fragmenty, w jakich faktycznie przebiega życie codzienne jednostki”<sup>9</sup>. Nakładają się na to procesy destrukcji społecznej, które przyczyniają się do powstawania pustki aksjologicznej. Coraz wyraźniej zaznaczają się i u nas procesy ponowoczesności, związane z pluralizacją i fragmentaryzacją społeczeństwa, z upadkiem modernistycznych metanarracji, z odchodzeniem od stałych i obiektywnych wartości moralnych, z akcentowaniem indywidualistycznych dążeń i potrzeb<sup>10</sup>. Społeczeństwo w rozwiniętej czy modernizującej się nowoczesności nie ogranicza się tylko do demontażu tradycyjnego porządku rzeczy, tworzy nowe wartości i nowy ład społeczny, nie niszcząc do końca porządku tradycyjnego. Tradycja jako pewien sposób postrzegania świata zastępuje powoli racjonalność i sekularyzm<sup>11</sup>.

Charakterystyczną cechą przednowoczesności jest to, że ogląda się ona wstecz, na przeszłość, na jej wzory mądrości, piękna, chwały i na jej doświadczenia. Nowoczesność spogląda w przyszłość, wiąże z nią swoje nadzieje i plany, konstruuje ją i buduje. Ponowoczesność utraciła lub odrzuciła wszelkie poczucie kierunku czasu. Przeszłość, jak również przyszłość i teraźniejszość przekształciły się tutaj w rodzaj „wirtualnej rzeczywistości”, składającej się z elementów współwystępujących w dowolnych zestawieniach, jak choćby w postmodernistycznej architekturze<sup>12</sup>.

Należy zauważyć, że w społeczeństwie tradycyjnym ochrona środowiska, świadomość ekologiczna czy ekologia były wbudowane w całościową kulturę, która zabezpieczała jednostki i grupy społeczne przed groźbą rozpadu systemów normatywnych. Całe życie jednostki – poprzez powiązania rodzinne i lokalne – było włączone w społeczeństwo o jednolitych, akceptowanych i przekazywanych formach życia oraz o określonym horyzoncie kulturowym. Dzięki kształtującym się nawykowi jednostka wykonywała rutynowe gesty, powieliała zachowania oraz podzielała powszechnie przyjęte interpretacje sytuacji. Nie musiała w konsekwencji ustawicznie zastanawiać się nad wyborem kolejnych sekwencji swoich działań<sup>13</sup>. W warunkach modernizacji społecznej, czyli przejścia od nowoczesności do ponowoczesności, zmienia się kontekst społeczno-kulturowy poglądów na ochronę środowiska, a co za tym idzie również na świadomość ekologiczną.

Poglądy teoretyków postmodernizmu są bardzo rozbieżne. Traktują o estetycznym postmodernizmie (I. Hassan), o wyzwolenicznym postmodernizmie

---

<sup>9</sup> J. JAWŁOWSKA, *Kierunki zmiany kulturowej i jej konsekwencje społeczne*, [w:] *Społeczeństwo w transformacji. Ekspertyzy i studia*, red. A. Rychard, M. Fedorowicz, Warszawa 1993, s. 191.

<sup>10</sup> J. MARIAŃSKI, op. cit., s. 10.

<sup>11</sup> Ibidem, s. 27.

<sup>12</sup> G. THERBORN, *Drogi do nowoczesnej Europy. Społeczeństwa europejskie w latach 1945–2000*, tł. Z. Pucek, Warszawa – Wrocław 1998, s. 11.

<sup>13</sup> J. MARIAŃSKI, op. cit., s. 27.

(J. F. Lyotard, W. Welsch), o krytycznym postmodernizmie (H. Forster), o kulturowym postmodernizmie (A. Huyssen), o represyjnym postmodernizmie (F. Jameson), o postmodernizmie nowoczesnym (J. Habermas). Listę semantycznych określeń można wydłużyć, jednak przyczyni się to raczej do zaciemnienia niż rozjaśnienia pojęcia postmodernizmu<sup>14</sup>. Dla jednych ponowoczesność jest nową mutacją kulturową i otwarciem nowej epoki, do innych – postmoderny nie można interpretować jako następstwa po nowoczesności, a określenie „post” czy „po” znaczy tyle, co radykalnie krytyczny rozbiór dziedzictwa moderny (dekonstrukcja), nowa postawa wobec nowoczesności lub modernizm bez nadziei i złudzeń<sup>15</sup>. Społeczeństwa wkraczają w epokę postindustrialną, kultury zaś w epokę ponowoczesną. Proces ten rozpoczął się przynajmniej od końca lat pięćdziesiątych<sup>16</sup>.

Ani natura ludzka, ani wymogi racjonalności nie są źródłem kryteriów wyborów moralnych, lecz ludzkie interesy i pragnienia. W wychowaniu kształtują się przekonania poprzez wolną i otwartą dyskusję, w której przedkłada się wychowancom zestaw przekonań uznawanych dotychczas przez ludzi za najlepsze do osiągania celów, jakie im przyświecały. „Postmodernizm po prostu wzywa nas do tego, byśmy założyli jako pewnik (*to grant*), że wszyscy jesteśmy tylko ludźmi, wszyscy omylni, wszyscy historycznie uwarunkowani oraz że nikt z nas nie może rościć sobie prawa do wyższego statusu niż status interlokutora w rozmowie”<sup>17</sup>.

Socjolog niemiecki H. Klages, analizujący przemiany w społecznej świadomości, zdecydowanie odrzuca termin „postmoderna” (*Postmoderne*) i mówi o „społeczeństwie przemian wartości” (*Wertewandelsgesellschaft*)<sup>18</sup>. Inni socjologowie wskazują na fakt, że w społeczeństwach współczesnych coraz więcej ludzi zajmuje się nie tyle produkcją dóbr materialnych, ile tworzeniem, przetwarzaniem lub rozpowszechnianiem informacji. Na tej drodze dokonuje się przejście od społeczeństwa przemysłowego do postindustrialnego, które jest w istocie społeczeństwem informacji<sup>19</sup>.

Dla podjętej tematyki mniej ważna jest konstatacja, czy zaczyna się nowa epoka, która może być tak czy inaczej nazwana, czy też mamy do czynienia z dalszą ewolucją nowoczesności, z jej radykalnymi konsekwencjami. Ważne są natomiast cechy charakterystyczne czasów, w których żyjemy, i dokonujące się

---

<sup>14</sup> T. WÄGENBAUR, *Posmoderne und Multikulturalität. Der feine Unterschied*, [w:] *Multikulturalität. Tendenzen, Probleme, Perspektiven im europäischen und internationalen Horizont*, Hrsg. M. Kessler, J. Wertheimer, Tübingen 1995, s. 129.

<sup>15</sup> S. MORAWSKI, *Czy modernizm rzeczywiście zmierza?*, [w:] *Postmodernizm a filozofia. Wybór tekstów*, red. S. Czerniak, A. Szahaj, Warszawa 1996, s. 171-174.

<sup>16</sup> J.F. LYOTARD, *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*, tł. M. Kowalska, J. Migasiński, Warszawa 1997, s. 25.

<sup>17</sup> *Edukacja i wyzwanie postnowoczesności*, [w:] *Spory o edukację. Dylematy i kontrowersje we współczesnych pedagogiach*, red. Z. Kwieciński, L. Witkowski, Warszawa 1993, s. 98-101.

<sup>18</sup> *Traditionsbruch als Herausforderung. Perspektiven der Wertewandelsgesellschaft*, Frankfurt am Mein – New York 1993, s. 9-22.

<sup>19</sup> G. THERBORN, op. cit., s. 17-18, 31-32.

przemiany w porządku społecznym i kulturowym. Mają one bowiem wpływ na kształtowanie się świadomości ekologicznej i postaw z nią związanych, na ich rozwój lub regres, zarówno w wymiarach indywidualnych, jak i społecznych. Przyjęty za A. Giddensem termin „postmodernizm” ogranicza się do określenia nowych stylów i prądów w literaturze, malarstwie, rzeźbie i architekturze. Termin „ponowoczesność” (*Postmoderne*) jest zarezerwowany dla nowego porządku społecznego, związanego z nowym rozumieniem wartości i pozycji wiedzy<sup>20</sup>. Nawet jeżeli nie podziela się w całości jakiejś teorii postmodernistycznej, można śledzić pewne postmodernistyczne tendencje i zjawiska w jakiejś szczegółowej dziedzinie ludzkiego życia (np. w problematyce świadomości ekologicznej). Ponowoczesność ujmuje się wówczas jako pewien realny stan w społeczeństwie i kulturze.

Niemiecki socjolog U. Beck mówi o przejściu od społeczeństwa przemysłowego do społeczeństwa ryzyka. Proces modernizacji pociąga za sobą stan przygodności i niepewności, będący rezultatem rozwoju technologicznego. Rozwój techniczno-gospodarczy zmienia w sposób zasadniczy charakter nowoczesności. W nowych warunkach człowiek uczy się, jak zapobiegać ryzyku i jak mu przeciwdziałać. Dystrybucja ryzyka nie tyle jest podporządkowana regułom uwarstwienia czy podziału klasowego, ile raczej ma charakter egalitarny, tzn. wszyscy jesteśmy dziś zagrożeni, zagrożenie ma charakter powszechny<sup>21</sup>.

Znakiem najbardziej rozpoznawczym gwałtownych przemian społecznych jest indywidualizacja i związana z nią pluralizacja stylów życia. W warunkach postępującego rozdziału poszczególnych dziedzin i sfer życia, każdy człowiek musi we własnym zakresie aktywnie kształtować swoje życie, podejmować decyzje na rynku oferowanych mu możliwości. Jednostka nie znajduje już oparcia w tradycyjnych środowiskach społecznych, które się rozpadają, ani w tradycyjnych wzorach życia, które tracą swoją ważność i obowiązywalność. Każdy niejako sam musi pisać swój „skrypt” życia. Normalna biografia staje się biografią z wyboru (istnieje przymus kształtowania własnej biografii). Jeżeli nawet jednostka nie uwalnia się od wpływu różnych instytucji, to jednak jej życie jest efektem zindywidualizowanych wyborów, a w przypadku niepowodzeń – własną klęską. Zyskuje ona możliwość całościowego decydowania o własnym życiu i sposobie wypełnienia go działaniem (dowartościowanie własnej samorealizacji). Dopiero bycie wspaniałym majsterkowiczem daje pełną swobodę egzystencji<sup>22</sup>.

Według T. Szkołuta postmodernistyczni dekonstrukcyjniści – dokonując demaskacji wszelkich projektów zbiorowych, wszelkich ideologii i utopii stanowiących do tej pory siłę napędową kultury europejskiej (z modernistyczną utopią stałego postępu naukowo-technicznego na czele) – w gruncie rzeczy w uprzywilejowanej pozycji stawiają swój dyskurs, głoszący względność wszelkich „prawd” filozoficz-

---

<sup>20</sup> A. GIDDENS, *Konsequenzen der Moderne*, Frankfurt am Main 1995, s. 63-74.

<sup>21</sup> U. BECK, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Mein 1986.

<sup>22</sup> S. MORAWSKI, op. cit., s. 39-40.

nych, moralnych, religijnych itp. z wyjątkiem ich własnej prawdy, że wszystkie prawdy są relatywne<sup>23</sup>.

Świadomość ekologiczna, jak każdy inny rodzaj świadomości zbiorowej, nie poddaje się łatwemu opisowi. Powodem tego jest związek między światem rzeczy a świadomością oraz powszechny charakter badanego zjawiska. W rezultacie świadomość ekologiczna jest zjawiskiem złożonym, różnorodnym i dynamicznym, które np. w szerokim pojęciu aksjologiczno-normatywnym można zdefiniować jako treści i stany świadomości ludzi, które charakteryzują się pożądanym (tzn. zgodnym z imperatywem ekologicznym) pojmowaniem, wartościowaniem i przeżywaniem przemian zachodzących w biosferze oraz całokształtu powiązań i współzależności między człowiekiem (społeczeństwem) a przyrodą<sup>24</sup>. Ujęcie opisowe charakterystyczne dla nauk społecznych, zmierza do zdiagnozowania aktualnego stanu świadomości ekologicznej i sprowadza do faktu posiadania jakiejś wiedzy o środowisku i (bądź tylko) o jego zagrożeniach. W tym znaczeniu świadomość ekologiczna to zespół informacji i przekonań na temat środowiska naturalnego oraz postrzeganie związków między stanem i charakterem środowiska naturalnego a warunkami i jakością życia człowieka<sup>25</sup>. Można stwierdzić, że na strukturę świadomości ekologicznej składają się trzy elementy, tak jak w przypadku innych rodzajów świadomości: wiedza, motywacje i postawy. Praktyka oparta na przekonaniach zrodzonych z wiedzy o rzeczywistości stanowi podstawową funkcję wiedzy. Przekształcenie wiedzy w przekonania jest niezbędnym warunkiem podejmowania działań praktycznych.

Przejawianie się świadomości ekologicznej można także rozpatrywać z punktu widzenia struktury społecznej, która tę świadomość w społeczeństwie utrwała. Innymi słowy, chodzi o instytucje bądź grupy społeczne, w których świadomość ekologiczna się rodzi oraz przez które jest ona upowszechniana w danym społeczeństwie. Można wymienić trzy źródła oraz nośniki świadomości ekologicznej. Pierwszym są instytucje wychowawcze, takie jak rodzina, szkoła czy zakład pracy. Drugim – środki masowego przekazu informacji, stanowiące charakterystyczną cechę społeczeństwa postmodernistycznego. Trzecim – wszelkie niezinstytucjonalizowane kontakty społeczne wynikłe z codziennego doświadczenia społecznego. Czynniki tkwiące u źródeł świadomości, kształtujące świadomość ekologiczną, podzielić można na subiektywne i obiektywne. Do pierwszych należą właściwości jednostki, związane z jej ogólną strukturą psychiczną (intelekt, układ emocjonalny, składnik wolicjonalny). Do drugich zaś – zjawiska takie jak: warunki bytu (ekonomiczne, polityczne, kulturalne), działalność instytucji państwowych i grup społecznych, mająca na celu bezpośrednią kształtowanie świadomości.

---

<sup>23</sup> *Postmodernizm i dekonstrukcjonizm – współczesna wersja „humanistyki podejrzeń”*, [w:] *Socjologia wiedzy i jej wrogowie*, red. J. Mizińska, M. Kociuba, Lublin 1995, s. 62.

<sup>24</sup> Z. HULL, *Ekologia i sumienie*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 1994, nr 2, s. 37.

<sup>25</sup> T. BURGER, *Uwagi o świadomości ekologicznej*, „Przegląd Powszechny”, 1986, nr 376, s. 12.

Odrębnym źródłem poznania świadomości ekologicznej mogą być wszelkie zachowania, poglądy i wytwory ludzkie związane z ekologią, tzn. wytwory artystyczne: literatura piękna i dzieła sztuki plastycznej, muzycznej, teatralnej; wszelkie dokumenty, w tym także pamiętniki, prywatna korespondencja, komentarze prasowe i radiowe, znaczki pocztowe; protokół dyplomatyczny i zabawki dziecięce; architektura i symboliczne gesty ludzkie itd., itp. Wynajdowanie coraz to nowych źródeł badania świadomości ekologicznej zależne jest tylko od potrzeb badawczych i inwencji naukowca. Jednak badacze świadomości w toku swej praktyki wypracowali pewne techniki, które przydatne są także do poznania świadomości ekologicznej.

Zakres badań świadomości ekologicznej jest dość charakterystyczny i typowy dla organizacji życia społecznego na trzech płaszczyznach: w skali mikro, a więc w skali rodziny, małych grup społecznych, zbiorowości lokalnych; w skali mezo, a więc w skali zbiorowości regionalnych czy też zbiorowości średniej wielkości, mających podobne uwarunkowania środowiskowe i podobną organizację życia (np. małe społeczności narodowe, żyjące w podobnych warunkach naturalnych) i wreszcie w skali makro, tj. dużych zbiorowości narodowych, kontynentalnych czy społeczności globalnej<sup>26</sup>.

Prezentowane wyniki badań odzwierciedlają poglądy jednej z najciekawszych kategorii społecznych, mianowicie młodzieży akademickiej, w niedalekiej przyszłości młodej inteligencji. Pisząc o młodzieży, należy zauważyć, że doświadczenia młodości silnie i trwale oddziałują na postawy i zachowania społeczne w przyszłości. Doświadczenia wyniesione z młodości mogą prowadzić do nowych postaw i zachowań, sprzecznych z wymaganiami ról społecznych, narzuconych przez społeczeństwo. Na młodzież oddziałują – pośrednio lub bezpośrednio – rozmaite i niejednorodne siły. Z jednej strony są to bardzo silne procesy instytucjonalizacji i tradycji, umacniające strukturę społeczną, działające hamująco na zmianę społeczną, przystosowując młode pokolenie do istniejących wartości, norm i wzorów zachowań. Podtrzymują one, a nawet wzmacniają zastaną strukturę wartości i interesów. Z drugiej strony nasilają się procesy indywidualizacji, niosące z sobą cyrkulację przelotnych ról i statusów, niebezpieczeństwo głębokiego chaosu wartości i norm oraz rozpadu więzi między ludźmi (anomia), ale i szansę wolnego, samodzielnego oraz odpowiedzialnego kształtowania projektu własnego życia<sup>27</sup>.

W socjologii młodzieży podkreśla się ważność okresu młodzieńczego w rozwoju osobowości i w dalszym przebiegu życia. Przyjmuje się, że procesy socjalizacji w młodości mogą podlegać i podlegają głębokim przeobrażeniom, że w dalszej socjalizacji są możliwe „przełomy” i „stacje przesiadkowe” oraz że w rozwiniętych społeczeństwach także młodzieży przypada ważna funkcja socjalizacyjna. Nie kwestionując znaczenia socjalizacji dzieci w rodzinie, podkreśla się

---

<sup>26</sup> J. WÓDZ, K. WÓDZ, *Społeczne znaczenie świadomości ekologicznej*, [w:] *Zagrożenia...*, s. 23.

<sup>27</sup> J. MARIANŃSKI, op. cit., s. 8.



współcześnie wtórną otwartość w okresie młodości, która przejawia się w ogólnej dezorientacji, labilności i zachwianiu pewności, czyli w problemach z tożsamością<sup>28</sup>.

Po roku 1980 przeprowadzono w naszym kraju – w różnej skali i w różnych środowiskach – kilkanaście badań socjologicznych i psychologicznych na tematy ekologiczne (bądź uwzględniających tę problematykę) o bardzo zróżnicowanym charakterze. Przyniosły one zróżnicowany i niespójny obraz świadomości ekologicznej społeczeństwa. Wyniki wielu ankiet są ze sobą sprzeczne, niektóre materiały mają niewielki walor poznawczy ze względów metodologicznych – ogólnie jawi się więc nieco zamglony obraz, przede wszystkim ekologicznej „świadomości deklarowanej”, wiedzy i postaw werbalnych, na podstawie których możemy dopiero wnioskować o charakterze ekologicznych wartości „uznawanych” i „odczuwanych”, stanowiących z kolei dyspozycję dla określonych zachowań („wartości realizowanych”)<sup>29</sup>.

W analizie dotychczasowych badań socjologicznych, dotyczących świadomości ekologicznej, można zaobserwować określone tendencje w poglądach i postawach młodzieży na ten temat. Dla ukazania pewnych charakterystycznych poglądów wykorzystane zostaną przede wszystkim badania reprezentatywne, przeprowadzone w latach 1988–1992 przez D. Cichy<sup>30</sup> oraz badania lokalne, przeprowadzone w Olsztynie w roku 1996 przez K. Szulborskiego<sup>31</sup>. W analizie zostaną ujęte odpowiedzi na, jak się wydaje, najistotniejsze pytania, a mianowicie dotyczące ich stosunku do środowiska przyrodniczego, określające kto lub co miało wpływ na ich stosunek do środowiska przyrodniczego, definiujące ochronę i kształtowanie środowiska oraz określające stan degradacji środowiska przyrodniczego w Polsce (powietrza, wody, gleby).

Na podstawie powyższych badań należy stwierdzić, że ankietowani zgodnie i zdecydowanie na pierwszym miejscu zadeklarowali żywe zainteresowanie stanem

---

<sup>28</sup> H.M: GRIESE, *Socjologiczne teorie młodzieży. Wprowadzenie*, tł. J. Dąbrowski, Kraków 1996, s. 213.

<sup>29</sup> P. GLIŃSKI, *Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego. Dotychczasowe wyniki badań*, „Kultura i Społeczeństwo” 1988, nr 3, s. 184.

<sup>30</sup> Badania przeprowadzono początkowo w Zakładzie Badań Młodzieży Uczącej się, w Instytucie Badań Problemów Młodzieży, a po likwidacji Instytutu w Pracowni Dydaktyki Biologii Instytutu Biologii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach w ramach prac magisterskich. Próba liczyła 2966 osób, w tym 18,4% uczniów LO, 8,3% uczniów liceów zawodowych, 27,2% uczniów techników, 31% uczniów ZSZ oraz 12% studentów. Zob. *Bezpieczeństwo ekologiczne w świadomości młodzieży*, red. D. Cichy, Warszawa 1993.

<sup>31</sup> Badaniem objęto wszystkich studentów pierwszego i ostatniego roku wybranych kierunków studiów Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie (Wydział Geodezji i Wydział Ochrony Wód) – 282 studentów oraz Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie (Wydział Matematyki, Wydział Wychowania Technicznego i Wydział Biologii) – 268 studentów. Badania przeprowadzone zostały w kwietniu 1996 r. Objęto nimi łącznie 550 studentów, w tym 307 kobiet i 239 mężczyzn. Pierwszy rok reprezentowany był przez 293 osoby, natomiast ostatni przez 254 osoby.

środowiska przyrodniczego i problemami jego degradacji. Uwidacznia się jednak znaczny wzrost zainteresowania tymi kwestiami w badaniach późniejszych, lokalnych<sup>32</sup>. Jak się wydaje, uprawnione w tym miejscu jest stwierdzenie, iż pierwszym krokiem na drodze do uzyskania przekonań jest poznanie otaczającego nas świata, uzyskanie o nim wiedzy. Zrozumienie to tylko stopień ku przekonaniom, ponieważ przekonania tym odróżniają się od zrozumienia, że nie są zlokalizowane w sferze świadomości, a przechodzą w sferę uczuć, stają się cechą charakteru. Żeby wiedza przekształciła się w przekonania, musi zostać nie tylko przyswojona, lecz głęboko odczuta, przeżyta, oceniona i odniesiona do własnego życia i działalności w społeczeństwie. Można zatem nakreślić następujący schemat przechodzenia od wiedzy do przekonań: wiedza rodzi emocjonalne wrażenia w postaci nastrojów, które odtwarzane i wzmacniane przekształcają się w cechy charakteru, będące w formie przekonań i postaw potencjalną skłonnością do praktyki społecznej<sup>33</sup>.

Z obserwacji stosunku młodzieży do różnych zagadnień, zjawisk czy problemów wynika fakt, że jest on efektem oddziaływania wielu różnorodnych czynników. Analogicznie jak w poprzedniej kwestii, ankietowani wykazali się dużą jednomyślnością przy określeniu, kto lub co miało znaczący wpływ na ich stosunek do środowiska przyrodniczego. W opinii studentów Olsztyna największy wpływ na kształtowanie ich stosunku do środowiska przyrodniczego miały środki masowego przekazu (53,8%), a następnie szkoła (41,3%) i rodzina (31,4%). Podobna tendencja ma również miejsce w badaniach wcześniejszych, ogólnopolskich<sup>34</sup>. Obserwujemy tu jednak znaczną różnicę między wpływem środków masowego przekazu a szkoły w ujęciu procentowym (69,0%, 16,6%). Wzrost znaczenia szkoły w kształtowaniu świadomości ekologicznej może być efektem wprowadzenia edukacji proekologicznej do programów szkolnych.

Niezaprzeczalny jest jednak fakt, że dla dużej części naszego społeczeństwa środki masowego przekazu są jedynym źródłem informacji kształtującym świadomość ekologiczną. Tak duże ich znaczenie jest możliwe dzięki dwóm cechom: masowości odbioru oraz możliwości przekazywania aktualnych wiadomości. Na skutek postępującej degradacji środowiska ciągle wzrasta społeczne zapotrzebowanie na bieżące informacje o stanie jego elementów, a także o aktualnych osiągnięciach nauki i techniki, stosowanych w celu ograniczenia lub wyeliminowania istniejących zagrożeń. Fakt, że młodzież oceniła środki masowego przekazu jako

---

<sup>32</sup> W badaniach ogólnopolskich 48,5% młodzieży stwierdziła, że jest żywo zainteresowana stanem środowiska i problemami jego degradacji, 47,3% respondentów interesuje się tymi sprawami okazjonalnie. Nie interesuje się tym problemem w ogóle 3,6% badanych. *Bezpieczeństwo ekologiczne...* s. 39. Wyniki badań ogółu studentów w Olsztynie przedstawiają się odpowiednio: 62,2%, 35,6%, 1,1%.

<sup>33</sup> K. SZULBORSKI, *Świadomość ekologiczna jako przedmiot badań socjologicznych*, [w:] *Decentralizacja, regionalizacja, ekologia*, red. A. Papuziński, Bydgoszcz 1998, s. 87.

<sup>34</sup> W opinii badanych największy wpływ na kształtowanie ich stosunku do środowiska przyrodniczego miały kolejno: środki masowego przekazu, szkoła, rodzina. *Bezpieczeństwo ekologiczne...* s. 39.

szczególnie istotne ogniwo w procesie kształtowania stosunku do środowiska przyrodniczego, należy odnotować jako zjawisko bardzo pozytywne, jednakże wiedza przekazywana przez to źródło jest często niewłaściwie zrozumiana i powierzchowna<sup>35</sup>. Następna w hierarchii – szkoła przekazuje niejako w sposób obligatoryjny pewne informacje mające znaczenie dla kształtowania opinii o stanie środowiska. Na kolejnym miejscu ankietowani wymienili rodzinę, a jej niewielkie oddziaływanie można powiązać z brakiem edukacji ekologicznej rodziców, co jest niewątpliwie wynikiem braku polityki proekologicznej w minionych latach. W tym miejscu należy podkreślić niezastąpioną rolę rodziny w procesie ekologicznej socjalizacji dziecka, nie trzeba jednak zapominać, że jest ona zależna przede wszystkim od postawy i zachowań rodziców, a ściślej od ich uczestnictwa w życiu szerokich grup ekologicznych oraz od ich ekologicznego oddziaływania bądź bezpośredniego (np. przez codzienne praktyczne działania na rzecz ochrony środowiska), bądź pośredniego (np. przez kierowanie się w życiu systemem wartości proekologicznych, tworzenie atmosfery proekologicznej). Krótko mówiąc: *nemo dat quod non habet*, co można sparafrazować w ten sposób, że rodzice nie mogą oddziaływać ekologicznie, jeśli sami nie są ekologiczni.

Prawidłowe określenie pojęcia ochrony i kształtowania środowiska jest jednym ze wskaźników odzwierciedlających zarówno stopień zainteresowania tą problematyką, jak i zakres wiedzy na temat ochrony środowiska przyrodniczego. Zdecydowana część badanej młodzieży wybrała poprawną odpowiedź. Zestawiając jednak wyniki badań z lat 1988–1992 i roku 1996, obserwujemy niewielki wzrost poprawnych odpowiedzi (odpowiednio: 51,3%, 55,1%). Te grupy ankietowanych, przez pojęcie „ochrona i kształtowanie środowiska”, rozumieją ograniczenie i likwidowanie szkodliwych skutków zanieczyszczeń środowiska.

Znaczna część badanych (odpowiednio: 43,3%, 44,5%) uznała, że ochrona i kształtowanie środowiska „jest to podporządkowanie rozwoju przemysłu i konsumpcji dla konieczności zachowania przyrody w Polsce dla następnych pokoleń”. Ta część młodzieży nie rozumnie kompleksowego charakteru tego pojęcia i odnosi ochronę środowiska tylko do terenu Polski, a nie świata – sądząc, że wystarczy uwzględnić prawa rządzące przyrodą w planowaniu i rozwijaniu konsumpcji i przemysłu.

Pytano również młodzież o to, jak oceniają stan zanieczyszczenia środowiska w swoim miejscu zamieszkania. Na pierwszym miejscu jedomyślnie określili bardzo duży stan zanieczyszczenia wody. Analogiczną jedomyślność wykazali, określając stan zanieczyszczenia powietrza jako znaczny; najmniej ich zdaniem zanieczyszczona jest gleba. Podobnie przedstawiały się wyniki z próby ogólnopolskiej, gdzie za najbardziej zanieczyszczoną uznano wodę, następnie powietrze na końcu glebę, jednak w olsztyńskiej próbie wskaźniki procentowo przyjęły znacznie

---

<sup>35</sup> *Bezpieczeństwo ekologiczne...*, s. 40.

wyższe wartości<sup>36</sup>. Nieco inaczej kształtują się wyniki badań, którymi objęto studentów Uniwersytetu Śląskiego. Ich zdaniem najbardziej zanieczyszczone jest powietrze (należy przypuszczać, że jest ono najbardziej dostrzegane, a tym samym uznawane za najgroźniejsze). Na drugim miejscu znajduje się zanieczyszczenie wody, następnie zanieczyszczenie gleby<sup>37</sup>.

Powyższe wyniki wskazują jednoznacznie, że zainteresowanie problemami ekologii jest ogromne i przybiera na sile. Poparte jest to z jednej strony rosnącą wiedzą dotyczącą prawidłowego określenia ochrony i kształtowania środowiska, z drugiej natomiast prawidłowym określeniem stanu jego zagrożenia i degradacji. Niewątpliwie znaczące miejsce w kreowaniu zmian zajmuje edukacja ekologiczna na wszystkich etapach kształcenia. Odzwierciedla to rosnący wpływ szkoły na kształtowanie świadomości ekologicznej w badaniach socjologicznych. Przyczynia się to do zgoła odmiennych refleksji towarzyszących spojrzeniu na świadomość ekologiczną społeczeństwa polskiego końca lat 80. i 90. Jedną z cech nowoczesnego, a zwłaszcza ponowoczesnego człowieka jest poczucie bycia nieskrępowanym w wyborze spraw z rozległego horyzontu ofert i propozycji, wraz z odrzuceniem jakiegokolwiek „jedynie słusznej” ideologii. Jest on ustawicznie zmuszany do wybierania celów i środków działania, rozważania alternatyw, obliczania kosztów i przewidywania skutków bezpośrednich i pośrednich. Ryzyko zdaje się przeważać nad poczuciem bezpieczeństwa<sup>38</sup>.

W świecie pozbawionym jakiegokolwiek centrum aksjologicznego i niepodważalnych autorytetów grozi niebezpieczeństwo zachwiania wszelkiego porządku i inwazja chaosu. Nowoczesny, a tym bardziej ponowoczesny projekt wyzwala człowieka spod wszelkich autorytetów (np. tradycyjnych, religijnych), ze wszelkich więzi rodowych i społecznych oddziałuje na postawy i zachowania ludzi wobec wszelkich instancji zewnętrznych, niosących ustalone wartości i normy. Wyzwolenie od autorytetów staje się jedną z ważnych propozycji w ponowoczesnym świecie, pozbawionym już w znacznej mierze niepodważalnych autorytetów i uniwersalnych zasad. Odwołanie się do autorytetów jest często określane jako nastawienie fundamentalistyczne. Indywidualne sumienie zyskuje rangę instancji o charakterze ostatecznym, nie zawsze w połączeniu z osobową odpowiedzialnością za własne decyzje aksjologiczne<sup>39</sup>.

---

<sup>36</sup> Badani jednoznacznie uznali, że najbardziej zanieczyszczona jest woda – 69,2% (w stopniu znacznym i bardzo dużym), następnie powietrze – 57,7%, najmniej natomiast zanieczyszczona jest gleba – 40,3% ankietowanych. Ibidem, s. 59. Olsztyńscy studenci natomiast odpowiednio: woda – 97,7%, powietrze – 91,8%, gleba – 84,0%.

<sup>37</sup> Badaniami objęto studentów, wydziałów humanistycznych Uniwersytetu Śląskiego. Przebadano 344 osoby, wśród których było aż 72% kobiet i tylko 28% mężczyzn. Wyniki przedstawiały się następująco: zanieczyszczenie powietrza – 87,8%, wody – 71,2%, gleby – 66,0%. *Zagrożenia ...*, s. 33-50.

<sup>38</sup> J. MARIANŃSKI, op. cit., s. 36

<sup>39</sup> Ibidem, s. 40.

Poszerzenie możliwości działania zmusza jednostkę do wybierania i to nie tyle na podstawie całościowych struktur sensu, legitymujących poszczególne działania, lecz raczej w perspektywie własnych możliwości „obróbki” przeżyć i doświadczeń. Decyzje i wybór w nowych warunkach społecznych charakteryzujących się konkurencją i różnorodnością oznacza konieczność rezygnacji z wielu innych propozycji i ofert<sup>40</sup>.

W świetle przedstawionych wyników można pokusić się o sformułowanie wniosku dotyczącego świadomości ekologicznej młodzieży. Daleko jeszcze do entuzjazmu, jednak kierunek i zakres przemian nastrajają optymizmem. W dużej mierze przyczynia się do tego współpraca między ośrodkami akademickimi i placówkami badawczymi oraz ich koordynacja w zakresie działań proekologicznych.

---

<sup>40</sup> Ibidem, s. 49.